

Віталій Циганюк

РОМАН ШУХЕВИЧ – ПРОДОВЖУВАЧ СПРАВИ СТЕПАНА БАНДЕРИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Стаття присвячена діяльності Романа Шухевича на території України у протистоянні радянській владі в 1945 – 1950 рр. Дане дослідження ґрунтується на використанні документальних матеріалів органів державної безпеки СРСР.

Ключові слова: Роман Шухевич, Степан Бандера, ОУН(б), український національно-визвольний рух.

Статья посвящена деятельности Романа Шухевича на территории Украины в противостоянии советской власти в 1945 – 1950 гг. Данное исследование основывается на использовании документальных материалов органов государственной безопасности СССР.

Ключевые слова: Роман Шухевич, Степан Бандера, ОУН(б), украинское национально-освободительное движение.

The article presents activity of Roman Shukhevych on territory of Ukraine in opposition soviet power in 1945 – 1950th. This research is based on documentary materials of organs of state security of soviet power.

Key words: Roman Shukhevych, Stephan Bandera, OUN(b), Ukrainian national liberation movement.

Сторінки української історії 40-х років ХХ століття породжують в істориків масу дискусійних питань. Це зумовлено складністю часів для українського народу, коли відбувалися дані події, та його роз'єднаністю в історичному розвитку. Знаходячись посеред географічного центру Європи, українські землі завжди були ласим шматком для держав із загарбницьким апетитом. І коли світ разом з мільйонами українців в ході Другої світової війни покінчив з Гітлером, для українців не настали мирні часи – їхнє багатогове стремління до волі затьмарювала рука диктатора Сталіна. Саме проти неї, в основному, довгі роки була спрямована ідея Степана Бандери про збройну революційну боротьбу українського народу за свою самостійність. Вона була настільки сильною, що її не могла придушити впродовж кількох

років репресивна машина СРСР. Чимала заслуга у цьому вірного сподвижника Степана Бандери Романа Шухевича.

Аспекти діяльності Романа Шухевича у повоєнні роки висвітлені в працях діаспорних дослідників, серед яких слід, зокрема, відзначити доробок Петра Мірчука [12; 19]. Частково дана проблема розкрита у працях вітчизняних науковців – Дмитра Веденеєва [3], Анатолія Кентія [7], Юрія Киричука [8]. Важливим джерелом інформації є спогади очевидців тогочасних подій – Галини Дідик [5], Михайла Зайця [6], Любомира Полюги [13].

Та попри це, діяльність Романа Шухевича не досліджена істориками належним чином. Об'єктивною причиною цьому була тривала відсутність в обігу тієї частки документів та матеріалів, які залишалися недоступними для дослідників на полицях сховищ засекречених фондів українських архівів. І лише в останні роки у вільний доступ поступили важливі документальні матеріали з частково розсекречених архівних фондів. Збірки цих матеріалів були опубліковані з нагоди 100-річчя від дня народження Романа Шухевича українським дослідником Володимиром Сергійчуком [15; 16], упорядниками «Літопису Української Повстанської Армії» [10].

Мета даної статті – розглянути діяльність Романа Шухевича на чолі українських націоналістів у повоєнний період, спираючись, в основному, на документальні матеріали органів державної безпеки радянської влади. Також до дослідження залучені свідчення людей, які знали його безпосередньо, в тому числі Степана Бандери.

«Постать сл. пам. Романа Шухевича – одна з найвидатніших у всій історії націоналістичного революційно-визвольного руху», якому він надав «напрямок і безпосередньо ним керував» у найважливіший його період – під час Другої світової війни і наступні повоєнні роки [1, с. 241]. Такою оцінкою відзначив Романа Шухевича по його смерті Степан Бандера.

Так склалося, що діяльність цих двох активних учасників визвольної боротьби українського народу ХХ століття доповнила одна одну. Звела їх доля разом в утвореній ще у 1929 році ОУН. Вже тоді у них простежувався спільний погляд на подальший розвиток процесу боротьби [14, с. 7]. Молоді та енергійні, вони доволі швидко очолили провідні пости в організації [11, с. 249; 12, с. 30], а невдовзі також обоє за свою активну діяльність були ув'язнені польською владою. Роман Шухевич в результаті урядової амністії вже на початку 1937 року вийшов на волю [14, с. 9]. Навесні 1938 року він пропонував Євгену Коновальцю план втечі з в'язниці Степана Бандери, який так і не вдалося реалізувати [11, с. 420-421; 12, с. 64-68].

В ході розколу ОУН, Степан Бандера у 1940 році створив і очолив Революційний провід цієї організації, який зараз прийнято називати ОУН (бандерівців) або ж ОУН(б). Роман Шухевич належав до радикального крила молодих політиків, котрі вимагали рішучих дій, а тому продовжив діяльність в ОУН під безпосереднім керівництвом Степана Бандери [1, с. 250; 15, с. 71].

З початком німецько-радянської війни на обох провідників чекали різні долі, проте об'єднувала спільна ідея. Степан Бандера потрапив під арешт німцями й був вивезений до Німеччини. Тим часом, Роман Шухевич півтора роки провів з рядом інших українських вояків у складі німецької армії, а з початком 1943 року, по завершенні там служби, перейшов на нелегальне становище в Україні, влившись своєю працею в оунівське підпілля. Згодом він фактично став керівником всього українського національно-визвольного руху, очоливши Бюро Проводу ОУН(б) та УПА. З підходом до завершення німецько-радянської війни, в результаті виходу на волю Степана Бандери, настала можливість повернення останнього на українські землі та, відповідно, переобрання на себе практичних провідних позицій у визвольній боротьбі. Адже на III Надзвичайному великому зборі ОУН у серпні 1943 року в ході тривалої дискусії було прийнято рішення, за яким для Степана Бандери відкривалася дорога до керівництва організацією з моменту виникнення можливості керувати нею [15, с. 326; 17, с. 225-226]. Проте, оцінюючи загрозу його арешту радянськими спецслужбами при поверненні на українські землі, було прийнято рішення, щоб Степан Бандера залишався закордоном, а його революційну справу на українських землях продовжив Роман Шухевич. Таким чином безпосередні організаційні важелі керівництва націоналістичним підпіллям на українських теренах залишилися в руках Романа Шухевича. Степан Бандера залишився політичним лідером ОУН(б), якому Роман Шухевич підпорядковувався як політичному зверхникові [4, с. 189].

Майбутня повоєнна боротьба українського підпілля багато в чому залежала від ходу розвитку міжнародної ситуації. Роман Шухевич говорив про можливість українського визвольного руху втриматися власними силами три роки у боротьбі з радянською тоталітарною системою [18, с. 99]. Тому якщо він не розраховував, то принаймні сподівався на допомогу західних держав протягом цього періоду.

До кінця 1945 року шанси на можливість нової війни з поглядом Романа Шухевича росли. В листах від жовтня 1945 року він писав про загострення політичної боротьби між американцями і комуністами в Азії, що наближало спалах війни між ними [16, с. 49].

Свій погляд на це питання Роману Шухевичу висловлював Степан Бандера у листі від 18 листопада 1945 року. Він зазначив, що політичний дипломатичний конфлікт між СРСР й іншими союзниками вже проявився. Останні добивалися, щоб радянська влада відступила у своїх позиціях на лінію 1939 року. Та ж в свою чергу опиралася цьому, і, в разі відсутності політичних поступок один перед одним, це могло бути приводом до розпалу війни між ними. При саме такому розвитку подій Степан Бандера наголошував на реалізації українськими націоналістами паралельно власної визвольної концепції – революції поневолених народів. Проте остаточний хід розвитку міжнародних подій, на думку Степана Бандери, мав стати зрозумілим до кінця літа 1946 року [16, с. 583-584].

В липні 1946 року стало явним розчарування Романа Шухевича подіями на міжнародній арені. У зверненні до вояків УПА він зазначав, що загострена з кінця 1945 року ситуація, котра тоді давала надію на конфлікт між СРСР та західними державами, так і залишилась лише в рамках дипломатичних ударів, і ці країни досі не вийшли зі стану «збройного миру» [16, с. 51].

За інформацією зв'язкової Романа Шухевича Катерини Зарицької у схроні, в якому Провідник ОУН(б) переховувався в період з листопада 1946 по квітень 1947 років, він встановив радіоприймач. По ньому слухав закордонні передачі, на основі яких готував різні міжнародні політичні огляди [16, с. 172].

В січні 1949 року Роман Шухевич зазначав, що, попри всі сприятливі умови, така бажана для українських націоналістів війна може розпочатися не раніше 1954 – 1956 років. Пов'язано це з тим, що ні США, ні Англія не зуміють раніше психологічно підготувати свої народи до війни з Радянським Союзом, який ще не так давно був їхнім союзником у боротьбі з Гітлером. Але, зі слів Романа Шухевича, до цього часу залишки підпілля на українських землях будуть повністю ліквідовані органами радянської влади. На той час можливе існування лише тих кадрів українських націоналістів, які знаходились закордоном під захистом Америки та Англії [16, с. 314-317].

Та й в розрахунку на безпосередню допомогу США Роман Шухевич дивився тверезо. Він вважав, що США в політичному вимірі бачать СРСР як єдиний політичний комплекс [16, с. 436]. Тому йому важко вірилося у позитивну для України розв'язку в здобутті самостійної та соборної держави під час спільної боротьби разом зі США проти радянського режиму [16, с. 417]. Проте, як і раніше, робота по налагодженні контактів з американцями тривала [16, с. 221]. В січні

1950 року Роман Шухевич направив до Москви свою зв'язку для того, щоб вона встановила місцезнаходження американського посольства та підбрала в столиці можливе місце для зустрічі з його представником. Але після повернення з Москви Шухевич її повідомив, що необхідність цієї зустрічі вже минула. Причину такого розвитку подій не встановлено [16, с. 513].

Оскільки Роман Шухевич був переконаний, що основні діячі США розглядали майбутню Росію як федерацію, в числі якої була й Україна, то задля досягнення мети в момент війни потрібно було масове вираження волі народу до самостійності Української держави по всій території України. Тому Роман Шухевич ставив завдання здобути вплив у всіх обласних центрах на сході України [16, с. 436].

За вказівкою Романа Шухевича учасники ОУН(б) повинні були заводити близькі зв'язки з українцями, що прибули зі східних областей УРСР, намагатися вплинути на них в націоналістичному дусі і таким чином добиватися поширення оунівських ідей на сході серед українського населення [16, с. 514].

Романа Шухевича в кінці 40-х років ХХ століття займався вивченням російської мови, читав праці Толстого, Достоєвського, Островського, Горького та інших російських і радянських письменників [16, с. 455], зобов'язував це ж саме робити своїх зв'язкових [16, с. 498], розмовляв з ними російською мовою, відпрацьовуючи навички [16, с. 455].

Восени 1949 року він направив до Києва свою зв'язку для організації конспіративної квартири, де могли б зупинятися учасники оунівського підпілля, виїжджаючи на схід [16, с. 497]. Також планувалося, що інша зв'язкова Романа Шухевича виїде до Запоріжжя й організує йому там конспіративну квартиру, але цього не вдалося здійснити [16, с. 514-515].

Міжнародна політична обстановка по завершенні Другої світової війни вимагала перегляду відносин із сусіднім польським народом, який також відчув встановлення над собою влади комуністичного режиму. Степан Бандера в листі від 18 листопада 1945 року висловив Роману Шухевичу власну оцінку українсько-польських відносин на даному етапі боротьби з радянською тоталітарною системою. Степан Бандера вказував, що закордоном із оточення польського генерала Владислава Андерса надійшла ініціатива з пропозицією домовитися з українськими націоналістами стосовно спільної боротьби проти радянської влади. Вже велись перемовини у цій справі [16, с. 582-583]. Степан Бандера зазначав про необхідність завершення цих переговорів прийнятною домовленістю. Хоча на цьому шляху передбачалися

ті, що й раніше, труднощі – питання спірних територій. При цьому Степан Бандера висловив впевненість в благополучному завершенні переговорів та зазначив, що польська сторона бажала мати підтвердження про врегулювання взаємовідносин між Українською повстанською армією та Армією крайовою на території західної України [15, с. 42-43; 16, с. 583]. За інформацією органів МДБ УРСР, переговори між УПА й АК про спільну боротьбу проти радянської влади та заклики до припинення взаємної ворожнечі мали місце ще на початку 1945 року. На кінець цього ж року українському підпіллю був відомий наказ Степана Бандери об'єднуватися з АК у спільній збройній боротьбі з ворогом, хоча оунівці при цьому все ж не довіряли полякам, вважаючи їх кривими ворогами українців [15, с. 39-40].

З переходом, по завершенні німецько-радянської війни, на новий етап боротьби українського національно-визвольного руху передбачалась маса організаційних змін. Значна їхня частина стосувалась ОУН(б). Перед союзниками у можливій боротьбі з СРСР ОУН(б) була відома як така, що під час Другої світової війни співпрацювала з гітлерівською Німеччиною, тому логічно було не фігурувати назву цієї організації у міжнародному політичному житті [16, с. 225-226]. В жовтні 1945 року Роман Шухевич дав наступні інструкції: необхідність у зв'язку з великим загостренням міжнародної ситуації актуалізувати справу УГВР, владу на місцях приймати від імені УГВР, так як на випадок наступної війни існуватимуть лише дві структури – УПА та УГВР [16, с. 49]. В листі від 18 листопада 1945 року Степан Бандера зазначав для Романа Шухевича, що організації прийшов час прийняти нову назву, а ідеям, політичній та соціальній програмам набрати нових форм. Також Степан Бандера нагадував про розширення пропаганди УГВР [16, с. 585-587].

Проте, з відтягуванням початку міжнародної війни та складними умовами боротьби українського підпілля, станом на 1949 рік робота УГВР практично не велася, обмежуючись лише видавництвом журналу відділу пропаганди й інформації [16, с. 417].

З документів органів МВС та МДБ УРСР від жовтня 1946 року відомо, що українське підпілля з метою збереження своїх кадрів перейшло до дій дрібними групами та по одинці, здійснюючи терористичні напади проти радянсько-партійного апарату, протидіяло активній участі населення в проведених радянською владою заходах. Відповідно органи силових структур УРСР, щоб покінчити з цією проблемою, ставили завдання посилити роботу по ліквідації українського підпілля, насамперед його керівного складу [16, с. 71]. Через півроку навіть

сам голова Раднаркому УРСР Микита Хрущов заявив: «Нам соромно, що у нас два роки сидить Шухевич і ми не можемо з ним впоратись» [цит. за: 4, с. 584].

Та й ситуація в середині ОУН(б) бажала залишатися кращою, оскільки накопичилося чимало протиріч між її членами. З листа Роману Шухевичу від керівника СБ ОУН(б) Миколи Арсенича, датованого 11 січня 1947 року, можна оцінити проблеми стану оунівського підпілля на той час. Із встановленням, після вигнання німців, радянської влади на території західної України, активність антирадянської діяльності підпілля ОУН значно знизилася, а протиповстанські заходи МДБ-МВС посилювалася, приносячи значні кадрові втрати для ОУН та УПА. На місцях керівні посади обіймали люди, що не спроможні були справитись з поставленими для них обов'язками. В середині ОУН(б) поширилася недовіра, утворилися опозиційні до організації угруповання. Крім того, ОУН(б) втратила свій вплив серед населення східних областей УРСР. Органи МДБ володіли такою кількістю агентури з числа учасників оунівського підпілля, що це ставило під сумнів подальшу діяльність підпілля. В зв'язку з цим, Микола Арсенич ставив перед Романом Шухевичем питання про необхідність чергової перевірки всіх членів ОУН(б) та виключення з роботи організації підозрілих осіб [16, с. 82-89].

Зі справ допитів органами МДБ УРСР деяких членів ОУН(б) впливає, що серед ряду членів Головного проводу ОУН(б) існувало чимале невдоволення діяльністю Романа Шухевича. Його звинувачували у безініціативності та використанні чужих думок, здійсненні належного керівництва ОУН(б) і УПА лише завдяки здібностям наближеного до нього Дмитра Маївського. Хоча Закордонний провід ОУН(б) був іншої думки, Роман Шухевич користувався великим авторитетом у Степана Бандери [16, с. 374].

З документів органів МДБ УРСР довідуємося, що станом на початок 1948 року оунівське підпілля дещо активізувало свою діяльність і створювало спротив колгоспному будівництву, здійснювало диверсійні й терористичні акції. Радянська влада такий хід подій пояснювала власним послабленням боротьби з українським підпіллям, тому ставилось завдання знову посилити її на весну 1948 року [16, с. 153].

Через агентурний метод діяльності органів МДБ і МВС УРСР Роман Шухевич мусив поводити себе вкрай обережно. Він строго конспірував місця свого переховування і лінії зв'язку з іншими членами підпілля, уникав особистих зустрічей навіть з кур'єрами, що приходили закордонну від Степана Бандери, якщо вони були йому невідомі [15, с. 6; 16, с. 214].

Разом з тим, ситуацію ускладнювало й те, що зв'язок Романа Шухевича із Закордонним проводом ОУН(б) був вкрай незадовільним через складні умови підпільної боротьби [16, с. 418]. Після 1947 року обірвалася лінія зв'язку між ним і Степаном Бандерою. Шухевич був розчарований цим [16, с. 313-315]. В одному зі звітів зв'язок між Краєм і Заходом до 1949 року характеризувався як критичний [16, с. 406]. Тому в проханнях до Закордонного проводу ОУН(б) насамперед вказувалося на забезпеченні зв'язку [16, с. 417]. Виникало занепокоєння, що через його тривалу відсутність могли виникнути глибокі протиріччя в поглядах на політичні й соціальні проблеми між керівництвом Проводу ОУН(б) на українських землях та Закордонним проводом організації [16, с. 417]. В документах МДБ УРСР зазначається, що, після ліквідації Шухевича, при ньому були виявлені його записки та замітки, що стосувалися питання усунення протиріч між Закордонним проводом ОУН(б) та Проводом на українських землях. В них були викладені пропозиції розширити права Проводу ОУН(б) на українських землях [16, с. 476].

Зі спогадів зв'язкової Романа Шухевича Галини Дідик відомо, що грошова реформа в СРСР створила для українського підпілля величезні незручності [5, с. 401]. Вона передбачала обмін протягом одного тижня в грудні 1947 року старих грошових знаків на нові у співвідношенні 10:1 [2, с. 51-52]. Роман Шухевич вважав, що реформи на таких умовах не буде, а мова про неї – це лише задум влади, щоб населення скупило з прилавків магазинів весь непотрібний товар. Роман Шухевич наказав нічого не купувати. А коли реформа все ж таки була проведена, то виявилось, що всі заощаджені гроші у вигляді старих банкнот пропали. І практично нічого вже не можна було виправити, оскільки більшість старих грошей була захована в закопаних у лісах і полях бідонах з-під молока [5, с. 401-402].

Виходячи з вказівок в інструкції для надрайонних провідників ОУН від 12 листопада 1945 року, найвірогідніше підписаної Романом Шухевичем, у національно-визвольній боротьбі проти радянської влади особлива увага зверталася на підростаюче покоління. Молодь вважалася однією з трьох складових, на яких тримався радянських режим. Поясненням цьому було те, що молоді люди найбільше піддаються впливу, а також після цього вміють найкраще агітувати лозунгами [16, с. 406-407]. Юнацтво необхідно було вирвати з-під впливу більшовицької агітаційної пропаганди [8, с. 371]. Зі слів зв'язкової Галини Дідик, Роман Шухевич давав вказівки учасникам підпілля зривати в селах проведення культурно-масових дійств, розганяти молодь, яка

збиралася в клубах, читальнях, на переглядах фільмів з метою перешкодити вихованню сільської молоді в радянському дусі [16, с. 498].

Роман Шухевич шукав підтримки серед наукової інтелігенції у поширенні української ідеї. В 1949 році його зв'язкова у Львові здійснила візит до відомого українського історика Івана Крип'якевича. Вона висловила прохання від Романа Шухевича, щоб Іван Крип'якевич з метою виховання молоді в українському націоналістичному дусі написав ряд брошур з історії України. Історик доброзичливо прийняв зв'язкову, а вже через місяць передав Роману Шухевичу рукописи статей з історії України на теми 300-ліття народного повстання Богдана Хмельницького та історичного розвитку української культури. Вони були віддруковані в підпіллі без авторського підпису у вигляді брошур, а частина з них поширена серед студентів Львова [16, с. 456-457].

Восени 1948 року за вказівкою Романа Шухевича одна з його зв'язкових їздила до Києва, де детально вивчала місце розміщення та шляхи підходу до пам'ятника Леніну. З такою ж місією вона побувала і в Полтаві біля пам'ятника Петру I. Їх по завданню ОУН(б) готувалися підірвати в рамках акцій протесту [16, с. 513].

У січні 1949 року Роман Шухевич зазначав про критичний стан, який спіткав українське підпілля. Радянська влада створила умови, при яких з кожним днем ставало все важче [16, с. 380]. Ускладнював ситуацію і стан здоров'я провідника. У січні 1949 року він жалівся на серйозні проблеми з серцем та важке загострення ревматизму. Коли йому порадили у зв'язку з погіршенням здоров'я переправитися за кордон і там перебувати принаймні до початку очікуваної війни між Заходом і СРСР, Роман Шухевич пояснив, що в такому стані пішки подолати дві тисячі кілометрів територією СРСР, Польщі, Чехословаччини, Австрії до американської зони окупації в Німеччині є нереально. Тому він усвідомлював, що залишатиметься на території Радянського Союзу, доки органи радянської влади його з рештою не ліквідують [16, с. 312-314].

У березні 1950 року з'явилося повідомлення Проводу ОУН(б) на українських землях про те, що вранці 5 числа того ж місяця на своїй підпільній квартирі у селі біля Львова загинув Роман Шухевич [16, с. 443].

Підсумовуючи, слід сказати, що у 40-х роках ХХ століття український народ проявив на ділі неабияке прагнення та мужність у боротьбі за самостійність Української держави. Коли для сотень мільйонів мешканців планети важкі й страшні роки оборони своїх батьківщин від ворога завершилися у 1945 році, то для частини українців боротьба, й досі феноменальна в своєму роді, тривала ще багато років. Маса українців

поклали задля цієї справи жертівні зусилля та власні життя. Без Степана Бандери ця боротьба не розпочалася б у 40-х роках ХХ століття в такій активній формі, як і не змогла б утриматись при несприятливих умовах та під твердим тиском органів радянської влади доволі довгий час у повоєнний період без Романа Шухевича. Останній не зрадив розпочату Степаном Бандерою справу активного революційного спротиву українського народу. Надзвичайно складні умови боротьби, жорсткий натиск силових органів радянської влади з року в рік давали все менші надії підпіллю вибороти власними силами самостійність Українській державі. Віру у позитивний результат підживлювало сподівання на війну між СРСР і країнами Заходу. Хоча наприкінці 40-х років ХХ століття Роман Шухевич не надіявся, що у розрахунках США є місце самостійній Україні. Тому без допомоги населення східних областей УРСР, без зближення між західними та східними українцями, без єдиної ідеї по всій території країни Роман Шухевич не бачив у майбутній боротьбі вільної та самостійної України.

Джерела та література:

1. Бандера С. Командир-Провідник (Слідами сл. пам. Романа Шухевича) / Степан Бандера // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів, 2007. – Т. 45: Генерал Роман Шухевич – «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА. – С. 241-258.

2. Баран В. Україна: новітня історія (1945 – 1991 рр.) / Володимир Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.

3. Веденєєв Д. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940 – 1950-ті роки / Дмитро Веденєєв, Геннадій Биструхін. – К.: К.І.С., 2006. – 568 с.

4. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Нові документи і матеріали / [упор. В. Сергійчук]. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.

5. Дідик Г. Зв'язкова генерала Чупринки / Галина Дідик // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів, 2007. – Т. 45: Генерал Роман Шухевич – «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА. – С. 368-403.

6. Заєць М. Спомини. 1952 рік / Михайло Заєць // Доля та спогади охоронця Романа Шухевича – Михайла Зайця-«Зенка» / [упор. О. Ішук, Н. Ніколаєва]. – К., 2007. – С. 12-30.

7. Кентій А. Антикомуністичний опір ОУН і УПА у післявоєнний період (1946 – 1956 рр.) / Анатолій Кентій // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси / [відп. ред. С. Кульчицький]. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 394-444.

8. Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років ХХ сто-

ліття: ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с., 130 іл.

9. Лисенко О. Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним апаратом / Олександр Лисенко // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси / [відп. ред. С. Кульчицький]. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 303-393.

10. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів, 2007. – Т. 45: Генерал Роман Шухевич – «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА. – 576 с.

11. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920 – 1939 роки / Петро Мірчук. – [3-тє вид., доповн.]. – К.: Українська видавнича спілка, 2007. – 1008 с.

12. Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка) командир армії безсмертних / Петро Мірчук. – Нью-Йорк; Торонто; Лондон, 1970. – 269 с.

13. Полюга Л. Шляхами спогадів 1944 – 1956 / Любомир Полюга. – Львів; Київ: Літературна агенція «Піраміда», 2003. – 180 с.

14. Посівнич М. Нескорений командир / Микола Посівнич. – Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2007. – 64 с.

15. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940 – 1950) / [за заг. ред. В. Сергійчука]. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2007. – Т. 1. – 640 с.

16. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940 – 1950) / [за заг. ред. В. Сергійчука]. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2007. – Т. 2. – 584 с.

17. Русначенко А. Роман Шухевич – керівник воюючої України / Анатолій Русначенко // Український визвольний рух. – Львів, 2007. – Вип. 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – С. 223-243.

18. Содоль П. Інтерв'ю з Миколою Лебедем / Петро Содоль // Сучасність. – 1986. – Ч. 3. – С. 98-103.

19. Українська Повстанська Армія 1942 – 1952. Документи і матеріали / [упор. П. Мірчук]. – Львів, 1991. – 448 с.

20. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942 – 1950 рр. – Б.м.: Видання ЗЧ ОУН, 1957. – Ч. 6. – 443 с.